

بررسی و تحلیل مضامین اجتماعی - فرهنگی به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه

سیده نسرين موسوی^۱

محمد رضا شاد منامن^۲

تاریخ وصول: ۱۴۰۰/۱۰/۳۰

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۱۲/۲۱

چکیده

هدف از این پژوهش بررسی و تحلیل مضامین اجتماعی - فرهنگی به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه طی پانزده سال گذشته (از سال ۱۳۸۰ تا سال ۱۳۹۵) است. نگارنده در این پژوهش به دنبال این سؤال است که میزان توجه نویسندگان به مضامین اجتماعی - فرهنگی تا چه حد بوده و به کدام مفاهیم حوزه اجتماعی - فرهنگی بیش‌تر پرداخته‌اند؛ مقالات نوشته شده در این خصوص بر اساس فهرست مقالات فارسی و کتاب‌شناسی نهج‌البلاغه شناسایی، بازیابی و طبقه‌بندی شد. سپس با استفاده از روش کیفی از نوع تحلیل محتوا، مفاهیم و آموزه‌های اجتماعی نهج‌البلاغه از مقالات استخراج و بعد از استنتاج آماری مفاهیم، یافته‌های تحلیلی ارائه شد. یافته‌های پژوهش بیانگر این است که از میان مفاهیم استخراج شده مفهوم عدالت، زمامداری، مردم‌داری و مدارا، حق‌گرایی، انتقاد اجتماعی و شکوه از مردم، به عنوان مهم‌ترین مضامین اجتماعی - فرهنگی نهج‌البلاغه مورد توجه نویسندگان در این بازه زمانی بوده که دلایل کمی و کیفی توجه به این مفهوم، ارائه شده است.

واژگان کلیدی: آموزه‌های نهج‌البلاغه، مضامین اجتماعی - فرهنگی، تحلیل محتوا.

۱- دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران.
۲- استادیار، عضو هیأت علمی گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد خلخال، دانشگاه آزاد اسلامی، خلخال، ایران. (نویسنده مسئول).
M.shad@aukh.ac.ir

مقدمه

بی‌شک آموزه‌های نهج‌البلاغه در راستای تحقق مفاهیم بلند و مضامین عالی قرآن مجید معنا می‌یابد. آنجا که حضرت علی (ع) قرآن ناطق لقب می‌یابد؛ حاکی از ارتباط تنگاتنگ معنوی این اثر سترگ با قرآن مجید است و جوشش تعلیم آموزنده‌ی آن برگرفته از سیلاب اندیشه‌ی والا و ناب حضرت علی (ع) در پرتو احکام الهی است و همانند قرآن تضمین‌کننده‌ی سعادت دنیوی و اخروی انسان‌هاست. لذا عمق و گستره‌ی احکام نهج‌البلاغه در گرایش‌ها و ابعاد مختلف زندگی انسان اعم از اعتقادی، دینی، فلسفی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و فرهنگی در نگرش بسیار والای حضرت علی (ع) تبلور می‌یابد. دستورات و نگرش خاص ایشان در خصوص مسائل مختلف انسان از قبیل زندگی، مرگ، دنیا، آخرت، غنا، فقر، خصوصیات اجتماعی، رفتاری و . . . به‌ویژه ارزش‌ها و هنجارها از قبیل جهاد، شهادت و . . . به‌گونه‌ای زیبا و در کسوت آرایه‌های بیان و بدیع به‌ویژه در قالب‌های تشبیه، استعاره، کنایه و مجاز مخصوصاً در جامه‌ی سجع، موسیقی و تکرار به جلوه‌گری نشسته است.

در یک نگاه ژرف‌بینانه به پژوهش‌ها و تحقیقات انجام گرفته درباره‌ی نهج‌البلاغه و به‌ویژه در پژوهش‌های اخیر در این خصوص، به‌نظر می‌رسد، این کتاب پرمحتوا از جنبه‌های گوناگون دینی، اخلاقی، سیاسی، اجتماعی، و حتی روان‌شناختی مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته و نتایج و دستاوردهای این تحقیقات راهکارهای بسیار مفید در حل مسائل و چالش‌های بشر امروز ارائه داده است. این کتاب از آغاز نگارش تاکنون نشان داده که در کنار قرآن مجید همچنان به نقش‌آفرینی خود در زمینه‌های مختلف ادامه داده و مورد توجه دانشمندان بزرگ دنیا بوده است.

امروزه جهان اسلام دچار تفرقه شده است و در آن انواع چنددستگی‌ها نظیر تشتت‌های سیاسی، تفرق‌های قومی و چنددستگی‌های دینی مشاهده می‌شود و دقیقاً به‌دلیل وجود این‌گونه تفرقه‌هاست که کشورهای اسلامی، کم‌تر توانسته‌اند در برابر هجوم‌های سیاسی، اقتصادی و فرهنگی ابرقدرت‌ها، موضعی یگانه اتخاذ کنند (گلشنی، ۱۳۸۰: ۸). امروز به‌راحتی می‌توان فقدان امنیت را در سطح جهان رؤیت کرد؛ اعم از امنیت ملی، یا امنیت اجتماعی و یا امنیت فردی. همچنین به‌وضوح مشاهده می‌کنیم که امنیت کشورهای جهان سوم، از هر لحاظ در معرض تهدیدات ابرقدرت‌هاست. غوطه‌وری در مادیات و ماده‌گرایی، امنیت روانی را از بشر کنونی سلب کرده است و این در حالی است که پیشرفت علم و تکنولوژی به آسایش روانی بشر نینجامیده، لذا بسیاری از حکیمان عصر ما در غرب و یا در شرق، معتقدند که بشر به دیدگاه‌های دینی از طبیعت و انسان پشت کرده و علوم طبیعی از ریشه‌های معنوی خود جدا شده است و لذا برای آرام گرفتن دل‌ها و جامعه، اقامه‌ی عدل، احترام به کرامت انسانی، حذف فقر و حفظ محیط زیست باید به «دین» بازگشت. باید به‌دنبال نسخه‌ای بود که بتواند ناهنجاری‌های مهلک عصر ما را علاج کند و در اینجا است که نقش امام علی (ع) بارز می‌شود. او در دامان پیامبر عظیم‌الشأن اسلام (ص) پرورش یافت و نزدیک‌ترین فرد به آن بزرگوار و برجسته‌ترین شاگرد مکتب آن حضرت بود و در همه‌ی ابعاد سخن راند (همان: ۱۰).

بررسی و تحلیل مقالات اجتماعی به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵)

مطالب ارزشمند و گران‌سنگ نهج‌البلاغه را نمی‌شود به عصر و زمان خاصی منحصر نمود و در چهارچوب برخی از عناوین و فهرست‌های شناسایی‌شده محدود کرد؛ زیرا خطبه‌ها، نامه‌ها و بسیاری از کلمات حکمت‌آمیز امام (ع) در دوران حکومت و زمام‌داری آن ابرمرد تاریخ تحقق یافت و در عینیت جامعه‌ی اسلامی پدید آمد و تا انسان است و زندگی اجتماعی وجود دارد نهج‌البلاغه زنده و جاویدان است و همواره راه‌حل‌های اساسی و نورانی را مطرح می‌کند و بشریت را از هرگونه گمراهی و سرگردانی نجات می‌دهد (دشتی، ۱۳۶۷: ۱۷).

امام علی (ع) با توجه به نیازهای اساسی جامعه‌ی اسلامی و نیازمندی‌های مادی و معنوی انسان‌ها، واقعیت‌های فراوانی را مطرح فرموده‌اند که تعلق به عصر و زمان خاصی و یا نسل و جامعه مخصوصی ندارد و همواره قابل بهره‌گیری و استفاده جوامع بشری است. در هر عصر و زمانی محققان و پژوهندگان همیشه در تلاش، با ابزار و وسایل لازم می‌توانند در دریای معارف و علوم نهج‌البلاغه به شناگری و غواصی روی بیاورند و پاسخ‌گوی نیازهای انسان‌های تشنه باشند و در طول ۱۴۰۰ سال گذشته و هم‌اکنون شاهدیم که تمام دانشمندان و محققان بشری با استعدادها و تخصص‌های گوناگون در پرتو سخنان نورانی امام بهره‌مند شدند و به هدایت و راهنمایی جامعه خویش همت گماشتند (همان، ۱۸).

در رابطه با کتاب ارزشمند نهج‌البلاغه، از آغاز تاکنون کارهای فرهنگی مفید و اقدامات ارزنده‌ای صورت پذیرفته محققان، دانشمندان، مؤلفان و شاعران همه برای شناسایی و شناساندن این کتاب عظیم، تلاش مستمر و همه‌جانبه‌ای نمودند و پس از پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی نهج‌البلاغه بیشتر از پیش دارد معرفی می‌شود و در فرهنگ ملت‌ها، مدارس و دانشگاه‌ها راه می‌یابد و نفوذ بایسته می‌کند (دشتی، ۱۳۶۷: ۳).

در بررسی اجمالی پژوهش و تحقیقات انجام گرفته درباره نهج‌البلاغه و به‌ویژه در پژوهش‌های انجام یافته در سال ۱۳۷۹ که در راستای امام‌شناسی و الگوپذیری سال امام علی (ع) نامگذاری شد، نویسندگان فراوانی هریک به‌نوعی در دریای معارف نهج‌البلاغه کاویدند و سعی نمودند هر یک به سهم خود در معرفی این اثر گرانمایه و شناساندن امام همام گام بردارند (تجلیل، ۱۳۷۹: ۵).

جدول (۱): فهرست مقالات طبقه‌بندی شده درباره نهج‌البلاغه

ردیف	عنوان مقاله	نویسنده / نویسندگان	سال چاپ
۱	آسیب‌های سیاسی و اجتماعی در نهج‌البلاغه	حسین‌اله حلیمی جلودار	۱۳۹۲
۲	اصطلاح‌شناسی «عدالت» و پیوند آن با مفاهیم همسو در آموزه‌های نهج‌البلاغه	سید جواد احمدی	۱۳۹۲
۳	طراحی و تبیین خط‌مشی‌گذاری حق‌مدار برای تحقق عدالت اجتماعی (بر اساس نهج‌البلاغه)	علی اصغر پورعزت	۱۳۸۵
۴	روش‌های تربیت اجتماعی کودکان بر اساس قرآن و نهج‌البلاغه	مسعود حیدری	۱۳۹۱
۵	علل ناهنجاری و روش کنترل آن از دیدگاه نهج‌البلاغه	محسن صمدانیان	-
۶	تبیین مبانی و اصول تربیت اجتماعی در نهج‌البلاغه	سعید بهشتی	-
		محمدعلی افخمی اردکانی	
۷	بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان با تکیه بر دیدگاه نهج‌البلاغه	علی نصر اصفهانی	-
۸	حق و باطل در نهج‌البلاغه	فریبا مؤمنی	-
۹	حق‌انیت فردی و تأمین آن در نهج‌البلاغه	محمدهادی کالویانی	۱۳۹۰
۱۰	مبانی منطقی طراحی سیستم خط‌مشی‌گذاری دولتی برای تحقق عدالت حق‌مدار بر اساس نهج‌البلاغه	علی اصغر پورعزت	۱۳۸۳

تغییرات اجتماعی - فرهنگی، سال هجدهم، شماره هفتاد و یکم، زمستان ۱۴۰۰

۱۱	مطالعه‌ی تطبیقی قواعد بنیادین حقوق بشر دوستانه در «نهج البلاغه» و «گزارش قواعد عرفی حقوق بین الملل بشر دوستانه»	ستار عزیزی	۱۳۹۲
۱۲	بررسی شاخص‌های عدالت سازمانی در نهج البلاغه با تأکید بر فرمان امام علی (ع) به مالک اشتر	محمدحسین مشرف جوادی	۱۳۸۹
۱۳	جایگاه و حقوق زن در نهج البلاغه	سکینه صارمی گروی	۱۳۹۱
۱۴	عدالت به مثابه مقام عرفانی در نهج البلاغه	بخشعلی قبری	۱۳۹۲
۱۵	حقوق بشر در نهج البلاغه	محمد سلطان مرادی	۱۳۹۰
۱۶	تربیت اجتماعی از منظر نهج البلاغه	رحمت‌اله مرزوقی	-

عصر ما، عصر ابزارهای نوین، عصر ظهور روش‌ها و متدهای تحقیق و بررسی است که با به صحنه آمدن ابزار و ادوات پیشرفته و کامپیوترهای متفکر، تغییرات اساسی و غیرقابل تصویری در بسیاری از علوم و فنون بشری، کیفیت مطالعه، ارزیابی و یافتن مفاهیم ارزشمند نهفته در تألیفات بشری، پدید آمد و سبک‌ها و متدهای تحقیق را دچار تحولات چشمگیری نمود. از این رو نیازمندی‌های جدید و تازه‌ای برای نسل تشنه‌ی حقیقت عصرمان مطرح است (دشتی، ۱۳۷۰: ۹).

از طرف دیگر با توجه به مشغله‌های امروز بشر در جامعه‌ی کنونی به‌ویژه بی‌ثباتی فرهنگی و اجتماعی، چنین به نظر می‌رسد که باید به دنبال الگوی مناسبی در تعلیم و تربیت به‌ویژه در تربیت اسلامی بود که با اسوه قرار دادن شخصیت‌های بزرگ اسلامی و عمل به رهنمودها و فرامین آنان نحوه‌ی زندگی همواره برای انسان رقم بخورد و بتواند با ایمان و اعتقاد راسخ به آموزه‌های اسلامی راه کمال و سعادت که همانا هدف غایی انسان است را طی نماید. یکی از مجموعه‌ی بزرگ آثار اسلامی که در فراز و نشیب تاریخ به دستمان رسیده نهج‌البلاغه‌ی حضرت امام علی (ع) است که در ارزشمندی و اهمیت این کتاب همام و شگفت‌انگیز همین بس که بگوییم نهج‌البلاغه «اخ‌القرآن» و شخصیت بارز آن - حضرت علی - قرآن مجسم لقب گرفته است؛ به‌راستی پیامبر اکرم چه زیبا فرموده‌اند که: «علی مع القرآن و القرآن مع علی لَن یَتَفَرَّقَا حَتَّىٰ یَبْرُدَا عَلَی الْحَوْضِ» یعنی «علی با قرآن و قرآن با علی است. این دو هرگز از یکدیگر جدا نشوند تا در سر حوض کوثر بر من وارد شوند» (مستدرک حاکم نیشابوری، ج ۳: ۱۲۴).

بنابراین آموزه‌های موجود در قرآن مجید و نهج‌البلاغه می‌تواند سعادت دنیوی و اخروی بشر را تأمین نماید که با استخراج و تبیین این آموزه‌ها و ارائه آن‌ها برای تمام اقشار جامعه متناسب با هر سن و سلیقه‌ای می‌توان تربیت اسلامی را در جامعه‌ی اسلامی‌مان، بدون آسیب‌های موجود به‌ویژه آسیب‌های فرهنگی و اجتماعی رقم زد و فرد را که دچار تشویق و غرق در تمایلات است هدایت نمود. اینجاست که نقش نهج‌البلاغه به‌عنوان پرکننده‌ی خلأهای عمیق فکری، اجتماعی و سیاسی جلوه‌ای زیبا یافته و پاسخگوی بشر در تمام مسائل و مشکلات گوناگون در همه‌ی زمان‌ها و در تمام مکان‌ها می‌شود. چرا که نهج‌البلاغه، شفای دردهای روحی بشر و راز هدایت اجتماعی و سیاسی است، دریچه‌ای به سوی نور و راهی از ملک تا ملکوت است.

لذا این پژوهش با توجه به آنچه بیان شد درصدد است تا میزان توجه نویسندگان مقالات در خصوص نهج‌البلاغه را در حوزه علوم اجتماعی مشخص نموده و با استخراج و معرفی آموزه‌های موجود در این آثار

بررسی و تحلیل مقالات اجتماعی به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵)

دلایل کاربرد و انتخاب آموزه‌ها را تعیین نموده و مشخص نماید به کدام مفهوم اجتماعی از ابعاد نهج‌البلاغه طی ۱۵ سال اخیر توجه شده است و من بعد بهتر است کدام مفاهیم مورد عنایت آنان قرار گیرد؟ سوالات پژوهش نیز به شرح زیر می‌باشد:

۱- نویسندگان مقالات اجتماعی به تاسی از نهج‌البلاغه طی ۱۵ سال گذشته به کدام مفاهیم پرداخته‌اند؟

۲- فراوانی بیشترین مفهومی که نویسندگان بدان تأکید کرده‌اند چقدر است؟

۳- دلیل توجه مؤلفین به مفهوم خاص با پیروی از حکمت یا خطبه خاص چه بوده است؟

روش

در این پژوهش از روش تحلیل محتوا به عنوان روشی متقن در بررسی و تحلیل مقالات نوشته شده در موضوعات اجتماعی استفاده شده است. جامعه‌ی آماری مشتمل بر مقالات تدوین شده در حوزه‌ی اجتماعی است که به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه طی ۱۵ سال گذشته نوشته شده‌اند و جامعه‌ی نمونه به صورت انتخاب موردی نمونه‌های تیپیک^۱ انجام شده است. در مجموع ۱۶ مقاله از مقالات نوشته شده به تاسی از نهج‌البلاغه در ایران طی این برهه‌ی زمانی انتخاب و مورد بررسی قرار گرفت. فهرست این مقالات در بخش جامعه‌ی آماری ذکر خواهد شد. ابزار گردآوری داده‌ها کدنامه‌های بسته و نیمه‌باز بوده است. در این پژوهش از روش نمونه‌گیری «تمام‌شماری» استفاده شده است که بر اساس آن نمونه‌های مورد بررسی منطبق با جامعه نمونه در نظر گرفته شده است. داده‌های خام این پژوهش از طریق دستورالعمل کدگذاری به دست آمد. این دستورالعمل که شامل مقوله‌ی اجتماعی می‌باشد با کدهای تحلیل، مفاهیم به کار رفته نهج‌البلاغه در مقالات نوشته شده، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفت. برای تعیین روایی ابزار تحقیق، دستورالعمل کدگذاری در اختیار کارشناسان حوزه‌ی اجتماعی و صاحب‌نظران حوزه نهج‌البلاغه قرار گرفت تا با استفاده از اعمال نظرات آنان از روایی تحقیق اطمینان حاصل گردد. برای محاسبه قابلیت اعتماد ابزار تحقیق، ۴ داور با استفاده از دستورالعمل کدگذاری، ۱۶ مقاله از مقالات نوشته شده را تحلیل کردند سپس با استفاده از نرم‌افزار SPSS-19 با آماره $kapa$ میزان توافق داورها محاسبه شد که ضریب توافق $kapa$ محاسبه شده با ۸۹٪ توافق بین چهار داور قابلیت اعتماد ابزار تحقیق، تأیید شد. بعد از این مرحله به ظاهر ساختن مجموعه‌ای سازمان‌یافته از داده‌ها پرداخته شده است. به طوری که به کمک آن‌ها بتوان نتیجه‌گیری به عمل آورد. برای این کار همه‌ی تم‌ها به صورت منظم مشخص شده است.

۱- شامل نمونه‌هایی هستند که لزومی به نگارش مقاله در ارتباط با آن‌ها نیست ولی محقق روی آن‌ها فعالیت می‌نماید.

یافته‌ها

در بررسی و تحلیل مفهوم اجتماعی در مقالات مورد بررسی، مشخص گردید که میزان تکرار این مفهوم در تعداد ۱۶ مقاله، ۳۸۱ مورد بوده است که خود شامل ۶۰ مفهوم، و ۳۵۷ مصداق بود. مفهوم «عدالت» با ۴۹ مصداق بیشترین فراوانی را در این بخش به خود اختصاص داد. مقالات این بخش در مضامین و موضوعات مختلفی چون آسیب‌های اجتماعی، اصطلاح‌شناسی عدالت، روش‌های تربیت اجتماعی کودک، علل ناهنجاری و روش کنترل آن، مبانی و اصول تربیت اجتماعی، بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان، حق و باطل در نهج‌البلاغه، حق امنیت فردی و مطالعه تطبیقی قواعد بنیادین حقوق بشردوستانه، جایگاه و حقوق زن در نهج‌البلاغه، بودند. محور موضوعی قابل توجه این بخش تربیت اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی بود. در اکثر مقالات به تربیت اجتماعی در پرتو نهج‌البلاغه اشاره شده است چرا که سلامت فرد در گرو سلامت جامعه است و امروزه اهمیت این محور در راستای شناخت آسیب‌های اجتماعی موجود در جامعه بر همگان واضح و مبرهن است.

جدول (۱) مفاهیم اجتماعی نهج‌البلاغه

مفهوم	ایجاد	مصداق
انتقاد اجتماعی و شکوه از مردم	فرهنگی، اجتماعی	<p>* ملول و دلتنگم از شما. از آن همه سرزنش‌هایتان به تنگ آمدم. آیا به عوض زندگی آخرت به زندگی دنیا خشنود شده‌اید؟ آیا دلت را جانشین عزت خواسته‌اید؟ هنگامی که شما را به جنگ دشمنانتان فرا می‌خوانم، چشم‌هایتان در چشمخانه به دوران می‌افتد، گویی که در لجه‌ی مرگ دست و پا می‌زیند و از وحشت آن، هوش از سرتان پریده است... (خطبه ۳۷).</p> <p>* برای امور گردآوری، ثبت و گردش اطلاعات، افرادی صالح را باید بکار گیرند (همان، ص ۳۳۴). و از خیرهای مردمی در نظارت بر فعالیت‌های عاملان حکومتی استفاده کنند (خطبه ۷۵).</p> <p>* ای مردمی که به تن‌ها مجتمعید و به آرا پراکنده سخنان - هنگامی که لاف دلیری می‌زیند - صخره‌های سخت را نرم می‌کند، در حال که کردارتان دشمنانتان را در شما به طمع می‌اندازد (خطبه ۲۹).</p>
عدالت	فردی، اجتماعی	<p>* پس از احتکار کالا جلوگیری کن، که رسول خدا (ص) از آن جلوگیری می‌کرد و باید خرید و فروش در جامعه اسلامی، به‌سادگی و با موازین عدالت و با نرخ‌هایی که بر فروشنده و خریدار زیانی نرساند، انجام گیرد. کسی که پس از منع تو احتکار کند، او را کیفر ده اما عبرت دیگران شود! انا در کیفر او زیاد دروی تکن (سیدرضی: ص ۴۳۸).</p> <p>* سپس از میان مردم، برترین فرد نزد خود را برای قضاوت انتخاب کن، کسانی که مراجعه فراوان، آن‌ها را به ستوه نیاورد و برخورد مخالفان با یکدیگر او را خشمناک نسازد، در اشتباهاتش پافشاری نکند و بازگشت به حق پس از آن گاهی برای او دشوار نباشد، طمع را از دل ریشه کن کند و در شناخت مطالب با تحقیقی اندک رضایت ندهد و در شبهات از همه با احتیاط‌تر عمل کند و اصرارش در یافتن دلیل از همه بیشتر باشد و در مراجعه پستی شاکیان خسته نشود، در کشف امور از همه شکیاتر و پس از آشکار شدن حقیقت، در فصل خصوصیت از همه برنده‌تر باشد، کسی که ستایش فراوان او را فریب ندهد و چرب‌زبانی او را منحرف نسازد و چنین کسانی بسیار اندک‌اند (همان: ص ۴۳۴).</p> <p>* عدالت هر چیز را در جای خود قرار می‌دهد... عدالت قانونی همگانی است (حکمت ۴۳۷).</p> <p>* همانا عدالت گشایش می‌آورد و آن کس که عدالت بر او گران آید، تحمل ظلم و ستم بر او گران تر خواهد بود (خطبه ۱۵).</p> <p>* عدالت کارها را بدان جایی می‌نهد که باید، و بخشش آن را از جایش برون می‌کند. عدالت به سود همگان و بخشش به سود خاصان است (حکمت ۴۳۷).</p>
مردمداری و مدارا	حمایت از محرومان، رازداری، همبردی	<p>* بدانید که اگر من درخواست شما را پذیرفتم با شما چنان کار می‌کنم که خود می‌دانم، و به گفته گوینده و ملامت سرزنش کننده گوش نمی‌دارم. و اگر مرا واگذارید همچون یکی از شما، و برای کسی که کار خود را بدو می‌سپارید، بهتر از دیگران فرما بپرداز و شنوایم. من اگر وزیر شما باشم، بهتر است تا امیر شما باشم (خطبه ۹۱).</p> <p>* درشت خوبی را با اندکی نری می‌یامیز، در آنجا که مدارا کردن بهتر است، مدارا کن و در جایی که جز با درشتی کار انجام نگیرد، درشتی کن، پروتالت را برابر رعیت بگستران، با مردم گشاده روی و فروتن باش و در نگاه و اشاره‌ی چشم، در اسلام و اشاره کردن با همگان یکسان باش ۴ زورمندان در ستم تو طمع نکنند و ناتوانان از عدالت تو مأیوس نگردند (نامه ۶۶).</p> <p>* توجه به نقش مهم مردم در مبارزه با دشمنان و حفظ کشور از اموری است که حضرت به مالک اشتر گوشزد می‌کند (نامه ۵۳).</p> <p>* نرمی و مدارا غالباً آتش تند غضب را فرو می‌نشاند (نامه ۳۱).</p> <p>* در مقابل مشرکینی که در قلمرو فرماندهی او زندگی می‌کنند، تن پوشی از لطف و مهریایی به تن کند (نامه ۱۹).</p>

بررسی و تحلیل مقالات اجتماعی به تاسی از آموزه‌های نهج‌البلاغه (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵)

مردم‌گرایی، اعتدال، عطوفت، حق‌گرایی	<p>« سپاهیان به فرمان خدا، پناهگاه استوار رعیت، زینت و وقار زمامداران، شکوه دین و راههای تحقق امنیت کشوند. امروز، جز با سپاهیان، استوار نشود (نامه ۵۳). »</p> <p>« به نام خداوند بخشنده مهربان! این پیراهن، هدیه‌ای از طرف خدای عزیز و حکیم، به علی‌بن ابیطالب است (دشتی: ص ۱۵۳). »</p>	زامنداری
فردی، اجتماعی	<p>« حق را به صاحب حق، هر کس که باشد نزدیک یا دور بپرداز، و در این کار شکبیا باش، و این شکبیا را به حساب‌خدا بگذار. گرچه اجرای حق مشکلاتی برای نزدیکانت فراهم آورد، تحمل سگینی آن را به یادقیامت بر خود هموار ساز (فقه ۵۳). »</p> <p>« اگر بیمانی بین تو و دشمن بسته شد و یا در پناه خود او را امان دادی، جامعه‌ی وفا را بر عهده گرفتی امانت دار، و جان خود را سپر تعهدات خویش قرار ده زیرا هیچ یک از فرایض الهی هم چون وفای به عهد و پیمان نیست که همهی مردم جهان با تمام اختلافاتی که در افکار و تمایلات دارند، نسبت به آن این چنین اتفاق نظر داشته باشند (خطبه ۱۰۸). »</p>	حق‌گرایی

بحث و نتیجه‌گیری

نهج‌البلاغه‌ی یکی از برجسته‌ترین شاهکارهای جهان اسلام است که قرن‌هاست اذهان پژوهشگران و علاقمندان را به خود معطوف داشته است و آنان را به وادی حیرت فرا خوانده است. اگرچه تعداد صاحب‌نظران و محققانی که درباره‌ی این اثر سترگ سخن گفته و پرده از جلوه‌های زیبای آن کنار زده‌اند؛ فراوانند، اما شمول و فراگیران این اثر به قدری است که صاحب‌نظران و متخصصان علوم مختلف، فرهنگ‌پژوهان، زمامداران، نظامیان، فلاسفه، پزشکان، روان‌شناسان، جامعه‌شناسان، ادیبان، صاحبان مشاغل مختلف همه و همه از جوانب فراوانی به این اثر گران‌مایه نگریسته و تحقیقات فراوانی ارائه داده‌اند. حتی نویسندگان غیرمسلمان نیز از رهنمودها و آموزه‌های آن سخن‌ها گفته و حدیث‌ها نگاشته‌اند. نگاهی به پژوهش‌های اخیر در طی ۱۵ سال گذشته در زمینه مقالات، حس کنجکاوی، نگارنده را بر آن داشت تا با تحقیق در آثار نوشته شده به این سؤال اهمّ دست یابد که نویسندگان طی این برهه‌ی زمانی از کدام بعد، نهج‌البلاغه را مورد بررسی قرار داده‌اند؟ دلیل انتخابشان چه مسائلی بوده است، یا نهج‌البلاغه از چه جنبه‌ای باید بررسی شود تا نیازهای جامعه‌ی امروزی را پاسخ گوید.

در بررسی و تحلیل مفهوم اجتماعی در مقالات مورد بررسی، مشخص گردید که میزان تکرار این مفهوم در تعداد ۱۶ مقاله، ۳۸۱ مورد بوده است که خود شامل ۶۰ مفهوم، ۱۲۴ بعد و ۳۵۷ مصداق بود. مفهوم «عدالت» با ۴۹ مصداق بیشترین فراوانی را در این بخش به خود اختصاص داد.

مقالات این بخش در مضامین و موضوعات مختلفی چون آسیب‌های اجتماعی، اصطلاح‌شناسی عدالت، روش‌های تربیت اجتماعی کودک، علل ناهنجاری و روش کنترل آن، مبانی و اصول تربیت اجتماعی، بررسی تحمل و مدارا در رهبری سازمان، حق و باطل در نهج‌البلاغه، حق امنیت فردی و مطالعه‌ی تطبیقی قواعد بنیادین حقوق بشردوستانه، جایگاه و حقوق زن در نهج‌البلاغه، بودند. محور موضوعی قابل توجه این بخش تربیت اجتماعی و آسیب‌های اجتماعی بود. در اکثر مقالات به تربیت اجتماعی در پرتو نهج‌البلاغه اشاره شده است چرا که سلامت فرد در گرو سلامت جامعه است و امروزه اهمیت این محور در راستای شناخت آسیب‌های اجتماعی موجود در جامعه بر همگان واضح و مبرهن است.

منابع

- ابن اثیر، علی بن محمد. (۱۳۷۷). شرح نهج البلاغه، جلد ۳.
- ارفع، کاظم. (۱۳۸۰). اخلاق در نهج البلاغه بنیادهای اخلاقی، تهران: انتشارات فیض کاشانی.
- اسرار، مصطفی. (۱۳۷۶). دانستنی‌های نهج البلاغه، تهران: محیا.
- ایراندوست، عباس. (۱۳۸۴). خورشید هدایت، تهران: چاپ اُست.
- باباپور، محمدمهدی. (۱۳۸۰). درآمدی بر سیاست و حکومت در نهج البلاغه، قم: تهذیب.
- تجلیل، جلیل. (۱۳۷۹). بلاغت نهج البلاغه، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
- جعفری، محمدتقی. (۱۳۷۹). تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلام، جلد ۴.
- جمعی از نویسندگان. (۱۳۷۹). آشنایی با نهج البلاغه، قم: شهریار.
- حسینی ترمذی، محمد صالح. (۱۳۸۰). مناقب مرتضوی، تهران: انتشارات روزنه.
- حکیمی، محمدرضا. (۱۳۸۶). کلام جاودانه، تهران: انتشارات دلیل، چاپ دوازدهم.
- حیدری، غلامرضا. (۱۳۸۶). همراه نهج البلاغه، تهران: مؤسسه فرهنگی محراب قلم.
- درگاهی، زین‌العابدین. (۱۳۸۱). مجموعه مقالات درباره امام علی (ع)، تهران: رسانش.
- دشتی، محمد. (۱۳۶۷). شناخت نهج البلاغه، تهران: چاپخانه مهر، چاپ دوم.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۰). راهنمای تحقیق المعجم الفهرس، تهران: مؤسسه تحقیقاتی دفتر نشر امام علی (ع).
- دشتی، محمد. (۱۳۷۴). معارف نهج البلاغه در شهر شاعران، قم: مؤسسه تحقیقاتی امیرالمؤمنین.
- دشتی، محمد. (۱۳۸۰). امام علی (ع) و نظارت مردمی (امر به معروف و نهی از منکر)، تهران: سازمان خودکفایی بسیج.
- دشتی، محمد. (۱۳۷۹). نهج البلاغه، قم: مشرقین.
- دلشاد تهرانی، مصطفی. (۱۳۷۹). مزرع مهر: موانع و مقتضیات تربیت در نهج البلاغه، تهران: انتشارات دریا.
- رجالی تهرانی، علیرضا. (۱۳۷۵). نماز در نهج البلاغه، قم: نشر دارالصادقین.
- رفیعی، جواد؛ آقایی، محمدرضا. (۱۳۸۰). آموزه‌هایی از نهج البلاغه، قم: نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاه‌ها.
- زارع، سعید. (۱۳۸۰). پرتوی از نهج البلاغه، قم: میثم تمار.
- زهدات، عبدالمجید. (۱۳۸۰). تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، قم: بوستان کتاب.
- زهدات، عبدالمجید. (۱۳۹۰). تعلیم و تربیت در نهج البلاغه، قم: بوستان کتاب.
- سرگلزائی، علی‌اکبر. (۱۳۸۷). نهج البلاغه در ادب فارسی، تهران: باران اندیشه، چاپ اول.

بررسی و تحلیل مقالات اجتماعی به تاسی از آموزه‌های نهج البلاغه (از سال ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۵)

- سیدعلوی، ابراهیم. (۱۳۷۹). عدل الهی و عدالت بشری در نهج البلاغه، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- سیدعلوی، سیدابراهیم. (۱۳۷۱). تقوا و متقین در نهج البلاغه، تهران: ذکر.
- شاهین، داریوش. (۱۳۸۰). یک صد گهر از نهج البلاغه، ترجمه: محمدشریف مهدوی، تهران: سازمان تربیت بدنی.
- شهرستانی، سید هبت‌الدین. (۱۳۵۹). در پیرامون نهج البلاغه، ترجمه: سید عباس میرزاده اهری، بنیاد نهج البلاغه، چاپ سوم.
- طباطبایی، محمد. (۱۳۹۳). المیزان فی تفسیر القرآن، قم: دارالکتاب الاسلامی، جلد ۱۰.
- فیض‌الاسلام اصفهانی، علی نقی. (۱۳۴۴). نهج البلاغه، تهران.
- کریپندورف، کلوس. (۱۳۸۳). تحلیل محتوا، مبانی روش‌شناسی، ترجمه‌ی هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- کمال‌الدین میثم بن علی بن میثم البحرانی. (۱۳۶۲). شرح نهج البلاغه، قم: دفتر تبلیغات اسلامی، جلد ۵.
- گلشنی، مهدی. (۱۳۸۰). مجموعه مقالات کنگره‌ی بین‌المللی امام علی (ع)، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، چاپ اول.
- گلشنی، مهدی. (۱۳۸۱). مجموعه مقالات کنگره‌ی بین‌المللی امام علی (ع)؛ عدالت، وحدت و امنیت، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- لکنرانی، محمدفاضل. (۱۳۶۸). آیین‌کورداری از دیدگاه امام علی (ع)، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، چاپ دوم.
- محدث، سیدجلال‌الدین. (۱۳۷۶). شرح جمال‌الدین محمد خوانساری بر غررالحکم و دررالکرم، تألیف عبدالواحدین محمد تمیمی آمدی، تهران: انتشارات دانشگاه تهران: چاپ سوم.
- محدثی، جواد (۱۳۹۱)، خودسازی، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی، چاپ پنجم.
- محمدی صفیاری، مهدی. (۱۳۹۳). اندیشه و روش اصلاح جامعه از دیدگاه امام علی (ع)، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره).
- محمدی مهر، غلامرضا. (۱۳۸۹). روش تحلیل محتوا، راهنمای عملی تحقیق، تهران: انتشارات دانش‌نگار.
- مصطفوی، سیدجواد. (۱۳۵۹). رابطه‌ی نهج البلاغه با قرآن، تهران: بنیاد نهج البلاغه.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). جاذبه و دافعه علی (ع)، تهران: انتشارات صدرا.
- مطهری، مرتضی. (۱۳۹۱). سیری در نهج البلاغه، تهران: انتشارات صدرا.
- معادینخواه، عبدالمجید. (۱۳۷۹). خورشید بی‌غروب نهج البلاغه، تهران: نشر ذره.
- مقیمی، محمد. (۱۳۴۹). فاتح خیبر، تهران: مؤسسه مطبوعاتی معراج.

- منفرد، محمدقاسم. (۱۳۸۶). آسیب‌شناسی زمان در نهج‌البلاغه، تهران: انتشارات فرهنگ مکتوب.
- موسوی خمینی، روح‌الله. (۱۳۷۱). صحیفه‌ی نور، انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، چاپ اول، جلد ۱۴.
- موسوی، حسن. (۱۳۸۰). نماز و روزه در نهج‌البلاغه، قم.
- موسوی، سیدجمال. (۱۳۹۵). امیر علم: اردبیل: نشر محقق اریلی.
- مهریزی، مهدی؛ ربانی، هادی. (۱۳۸۶). امام علی (ع) در نگاه دانشوران (۱۳۸۶). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات.
- میرجلیلی، علی‌محمد. (۱۳۷۹). امام علی (ع) و زمامداری، تهران: انتشارات وثوق.
- نجف‌زاده، محمدباقر. (۱۳۶۵). علم از دیدگاه امام علی (ع)، انتشارات جهاد دانشگاهی.
- نقیسی، فاطمه. (۱۳۷۹). قرآن از دیدگاه نهج‌البلاغه، تهران: قدیانی.
- نوری، حسین. (۱۳۷۹). درس‌هایی از نهج‌البلاغه، قم: دفتر انتشارات اسلامی.